

В. В. ЧАПКО

БЕЛАРУСКІ
ПЕРШАДРУКАР
ГЕОРГІЙ
СКАРЫНА

МІНСК 1956

(Бел) *

В. В. ЧАПКО

Пров. 1965

БЕЛАРУСКІ
ПЕРШАДРУКАР
ГЕОРГІЙ
СКАРЫНА

КХН

БДУ імя В. І. Леніна
№ 133750
БІБЛІЯТЭКА

ВЫДАВЕЦТВА
АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР
МІНСК 1956

На беларусском языке

В. В. ЧЕПКО

Белорусский первопечатник

Георгий Скорина

Издательство АН БССР, Минск, 1956

* * *

Рэдактар *З. Ю. Капыскі*

Тэхрэдактар *Х. Александровіч*

Карэктар *Н. Шкуратава*

Зацвержана РВС АН БССР

АТ 01398. Здана у набор 12.X 1956 г.

Надпісана да друку 11.XII 1956 г.

Тыраж 5000 экз. Выд. арк. 2,2. Друк. арк. 2,0.

Папера 84×108¹/₃₂. Заказ 1332.

Друкароня Выдавецтва АН БССР.

Проспект імя Сталіна, 110.

Георгій Скарына.

«Кніга, быць можа, найбольш складанае і вялікае цуда з усіх цудаў, створаных чалавецтвам на шляху да яго шчасця і магутнасці будучага».

М. Горкі

З імем Скарыны звязана яркая старонка ў гісторыі культуры беларускага народа. Яму належыць выдатная заслуга беларускага першадрукара. У выданых ім кнігах жывая мова народа выцесніла змярцвеўшую царкоўнаславянскую мову, даступную толькі вузкаму колу людзей, незразумелую народу. Тым самым Скарына паклаў пачатак не толькі кнігадрукаванню ў Беларусі, але і развіццю беларускай літаратуры, беларускай літаратурнай мовы.

Творчая дзейнасць беларускага першадрукара была падрыхтавана ўсім папярэднім ходам эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця беларускага народа. Яна з'явілася адлюстраваннем грамадскіх задач, склаўшыхся пад уплывам умоў, у якіх адбывалася фарміраванне беларускай народнасці.

* * *

Жыццё і дзейнасць Скарыны прыпадае на канец XV—першую палавіну XVI ст. Гэты перыяд у гісторыі Беларусі характарызуецца значнымі зрухамі ў гаспадарцы і соцыяльна-палітычных адносінах, прыкметным ажыўленнем грамадскага жыцця.

Змяненні ў эканоміцы выявіліся ў аддзяленні рамеснай вытворчасці ад сельскай гаспадаркі і росце прадукцыйных сіл, у развіцці рамяства і гандлю, што вяло да ўзмоцненага росту гарадоў, павелічэння іх насельніцтва. Да XVI ст. у Беларусі было многа гарадоў; з іх асабліва выдзяляліся Полацк, Віцебск, Гродна, Брэст, Мінск, Магілёў, Слуцк.

У гэты перыяд беларускія гараджане, як і ў іншых краінах, «сталі класам, які ўвасобіў далейшае развіццё вытворчасці і абмену, асветы, соцыяльныя і палітычныя ўстановы».¹

Гараджане ўсё больш актыўна выступалі на барацьбу з феадальнымі парадкамі, адстаяваючы свае маёмасныя правы, дабіваючыся свабоды развіцця гандлю і рамяства.

К канцу XV ст. узмацнілася феадальна-прыгонніцкая эксплуатацыя беларускага сялянства. Уцягванне феадалаў у таварна-грашовыя адносіны і імкненне з прычыны гэтага расшырыць даходнасць сваіх маёнткаў прыводзіла да моцнага росту феадальных павіннасцей. Беларускае сялянства аказвала актыўнае супраціўленне феадальному прыгнечанню. Сялянскі рух, злучаючыся з барацьбой гараджан супраць феадальнага засілля, набываў усё больш шырокі размах.

У народных масах расло незадавальненне іншаземным прыгнётам, які ўсё больш узмацняўся. Літоўскія феадалы з XIV ст., а з XV ст. і польскія феадалы падпарадкавалі сваёй уладзе беларускія, значную частку ўкраінскіх і рускіх зямель. Каталіцкая царква актыўна садзейнічала ўмацаванню ўлады польскіх і літоўскіх феадалаў у Беларусі. Навязванне насельніцтву Беларусі каталіцызма прывяло да адкрытага руху пратэсту, які пазней зліўся з барацьбой супраць феадальнага прыгнечання. К сярэдзіне XV ст. процідзеянне напору каталіцкай

---

¹ К. Маркс і Ф. Энгельс. Творы, т. XVI, ч. 1, стар. 441.

царквы, палітыцы гвалтоўнай асіміляцыі прывяло да ўзнікнення ў гарадах Беларусі брацтваў. Гэта былі арганізацыі, якія складаліся галоўным чынам з рамеснікаў, дробнага гандлёвага люду і купецтва. Брацтвы ўжо з самага пачатку сваёй дзейнасці ставілі не толькі рэлігійныя мэты (утрыманне царквы, кантроль за дзейнасцю духавенства), але і шырокія грамадскія. Яны стваралі ў гарадах бальніцы, дамы для састарэлых. Але самым важным у іх дзейнасці з'явілася стварэнне школ і кнігадрукаванне. Як школьная адукацыя, так і выдавецкая дзейнасць брацтваў былі цалкам падпарадкаваны рэлігійным інтарэсам—перш за ўсё захаванню ўплыву ў масах праваслаўя, барацьбе з уплывам каталіцызма. Але разам з тым брацтвы адыгралі станоўчую ролю ў барацьбе за захаванне роднай мовы і культуры беларускага народа. Асабліва выдзяляліся сваёй дзейнасцю Віленскае, Магілёўскае і Полацкае брацтвы. Яны зазнавалі некалькі школ «для навукі дзяцей мяшчанскіх... і іншых паспалітых людзей». Друкарні брацтваў выдавалі літаратурна-публіцыстычныя творы, накіраваныя супраць насаджэння ў краіне каталіцызма, які з'яўляўся ў вачах шырокіх мас увасабленнем іншаземнага прыгнечання.

Непаздзельнае панаванне рэлігійнага светапогляду ва ўсіх галінах духоўнага жыцця грамадства, характэрнае для эпохі феадалізма, прыводзіла да таго, што палітычная і ідэйная барацьба ў Беларусі праходзіла знешне пад рэлігійнай абалонкай.

Паколькі насаджэнне каталіцызма суправаджалася праследаваннем праваслаўнай веры, то барацьба супраць іншаземнага прыгнёту ў галіне ідэалагічнай выступала ў форме барацьбы за захаванне праваслаўя. Гэтая акалічнасць вызначыла і характар творчай дзейнасці Георгія Скарыны. У барацьбе за захаванне і развіццё культуры беларускага народа ён заставаўся сынам сваёй

эпохі і карыстаўся тымі сродкамі і магчымасцямі, якія прадастаўляў яму яго час.

Радзімай Скарыны быў Полацк—адзін з буйнейшых гарадоў Старажытнай Русі. У канцы XV—пачатку XVI ст. ён з'яўляўся важным эканамічным цэнтрам Літоўскага княства і займаў па велічыні другое месца пасля Вільна. У 1498 г. Полацк атрымаў самакіраванне па Магдэбургскаму праву,¹ што сведчыла аб яго вырасшым эканамічным значэнні. Гараджане Полацка мелі сваё выбарнае гарадское кіраванне, свой суд, яны былі вызвалены ад многіх феадальных павіннасцей. У пачатку XVI ст. у Полацку адбывалася ўпорная барацьба паміж гараджанамі і каралеўскімі намеснікамі, якія імкнуліся прымусяць гараджан поўнасю падпарадкавацца іх уладзе.

Сярод намеснікаў, якія асабліва нахабна злоўжывалі сваім становішчам, у пачатку XVI ст. выдзяляўся Станіслаў Глебавіч. Полацкія гараджане неаднаразова скардзіліся на яго каралю, указваючы, што намеснік «творил кривды и втнски велкие», незаконна збіраў паворы ў сваю карысць, разараючы гараджан.²

Полацк у XVI ст. быў багатым горадам, з высокаразвітым гандлем і рамяством. Размешчаны на важным водным гандлёвым шляху—Заходняй Дзвіне—ён вёў шырокі гандаль як з рускімі горадамі—Ноўгарадам, Псковам, Твер'ю, Масквой, так і з краінамі Заходняй Еўропы—Прусіяй, Лівоніяй, Швецыяй. Моцныя гандлёвыя сувязі існавалі паміж Полацкам і Рыгай.

Высокага ўзроўню развіцця дасягнула ў горадзе рамесная вытворчасць. У пачатку XVI ст. тут налічвалася да сарака рамесных прафесій.

Полацк з'яўляўся разам з тым буйнейшым культур-

¹ Акты Западной России, т. 1, № 159.

² Русская историческая библиотека, т. XXVII, стар. 814—817.

ным цэнтрам Беларусі. Нягледзячы на тое, што ў выніку гістарычных умоў ён быў аддзелен ад рускіх зямель, горад захоўваў выдатныя традыцыі культуры старажытнарускай дзяржавы. У полацкіх манастырах «Прадцечанскі» былі сканцэнтраваны багацейшыя хавальні старажытнарускай літаратуры. Полацкі Сафійскі сабор і іншыя помнікі рускай архітэктуры з'яўляліся ўзорамі для полацкіх будаўнікоў.

Усе гэтыя акалічнасці не маглі не зрабіць уплыву на Скарыну, які правёў свае дзіцячыя і юнацкія гады ў гэтым горадзе.

Скарына горача любіў свой родны горад. З вялікай гордасцю ён дадаваў ва ўсіх прадмовах да выданных ім кніг да свайго імя ўказанне на месца свайго нараджэння: «Францыск, Скарынін сын, з слаўнага града Полацка». Дажладны год яго нараджэння невядомы. Аднак на падставе некаторых наступных дат яго жыцця можна з дастатковай упэўненасцю сцвярджаць, што Скарына нарадзіўся паміж 1487—1490 гг.

Па свайму нацыянальнаму паходжанню Скарына быў беларусам. У XV—XVI ст.ст. насельніцтва, што жыло на тэрыторыі сучаснай Беларусі, прадаўжала называць сваю мову, якая мела да таго часу свае асаблівасці, «рускай». Сам Скарына ў прадмове да адной з выданных ім кніг гаворыць аб сабе: «Аз..., народжаны ў рускай мове».¹

У прадмове да псалтыра ён гаворыць, што надрукаваў гэтую кнігу «рускімі словамі а словенскім языком»... «наіболей з тое прычыны, іже мя милостивый бог с того языка на свет пустил».

Бацькі Скарыны належалі да купецкай верхавіні горада. Яны былі людзьмі вялікіх культурных запатрабаванняў і разумелі значэнне адукацыі.

Любоў і цягаценне да ведаў Георгій Скарына выявіў ужо ў дзіцячыя гады. У Полацку ён атрымаў і даволі

¹ Прадмова да кнігі «Даниил-пророк».

сур'ёзную першапачатковую адукацыю, магчыма, у школе брацтва. Ва ўніверсітэт ён прыбыў са значнай падрыхтоўкай, у прыватнасці з веданнем лацінскай мовы, на якой вялося выкладанне ўсіх прадметаў у сярэдневяковых універсітэтах.

У родным горадзе фарміраваліся інтарэсы і імкненні будучага беларускага вучонага і культурнага дзеяча, іменна тут развіліся ў яго любоў да павукі, павага да кніг і мастацтва.

У пачатку XVI ст., у апошнія гады знаходжання Скарыны ў Полацку, у горадзе ўзмацнілася барацьба гараджан супраць спроб акаталічвання. Полацкія гараджане ў большасці сваёй заставаліся вернымі сваёй культуры і веры, агульнай з верай брацкага рускага народа, і аказвалі ўпорнае супраціўленне феадальна-каталіцкаму ўціску. Малады Скарыпа, безумоўна, не стаяў у баку ад гэтых падзей. Ён ужо тады адносіўся з глыбокай любоўю да свайго народа, да яго мовы і культуры і паставіў сабе мэту па меры сваіх сіл садзейнічаць іх развіццю. Імкненне «послужыці люду посполитому» прымусіла Скарыну адправіцца ў раннім юнацтве за граніцу для атрымання далейшай адукацыі, бо ў Літоўскім княстве ў той час не было вышэйшых навучальных устаноў.

У 1504 г. Скарыша паступіў у Кракаўскі ўніверсітэт па факультэт «свабодных мастацтваў». ¹ Пасля двух год вучобы ў ім (1506 г.) ён атрымаў вучоную ступень бакалаўра «свабодных мастацтваў».

---

¹ Для таго каб быць прынятым ва ўніверсітэт, у які доступ для асоб праваслаўнага вярвання быў закрыты, Скарыша назваўся літоўцам і ўзяў імя Францыск, якое ў далейшым фігуруе ў актах Падуанскага ўніверсітэта, у пісьме прускага герцага, а таксама ў прадмовах самога Скарыны. У грамаце Сігізмунда I 1532 г. Скарына назван Георгіем (Юрыем).—М. Круповіч. Собрание государственных и частных актов, относящихся к истории Литвы и соединенных с нею владений. Вильно, 1888, № XIX и XX, стар. 35, 36.

Перыяд з 1506 па 1512 гг. у біяграфіі Скарыны ня-высветлены, але няма сумнення, што і ў гэты час ён працаваў над паглыбленнем сваіх ведаў. За гэтыя гады ён атрымаў вучоную ступень доктара «свабодных мастацтваў». Вывучыўшы філасофію і іншыя тэарэтычныя навукі, што ўваходзілі ў цыкл «свабодных мастацтваў», Скарына заняўся вывучэннем прыродазнаўства, якое тады пачало развівацца. Для гэтага ён выбраў Падуанскі універсітэт — адну з лепшых навучальных устаноў таго часу, прасякнутую духам гуманізма.

Можна з упэўненасцю сказаць, што поўнага курсу лекцый Скарына тут не праслухаў, бо заняткі ў Падуанскім універсітэце з 1509 па 1517 гг. былі спынены ў сувязі з працяглай вайной паміж Францыяй і Венецыянскай рэспублікай, у склад якой уваходзіла Падуя. У спісах студэнтаў універсітэта імя Скарыны не ўпамінаецца. Як відаць, ён займаўся самастойна, слухаючы асобныя лекцыі, якія зрэдку чыталіся некаторымі прафесарамі. У лістападзе 1512 г. Скарына трымаў экзамен на ступень доктара медыцыны. У актах Падуанскага ўніверсітэта апісваецца карціна экзамена. Ва ўступнай прамове віцэ-прэёр універсітэта сказаў, што «нейкі найвучонейшы юнак, доктар мастацтваў, бядняк» прыбыў «з незвычайна далёкіх краін» для атрымання ступені доктара медыцыны. У час папярэдняй гутаркі Скарына паказаў такія глыбокія і грунтоўныя веды, што медыцынская калегія дазволіла яму здаваць экзамены бясплатна, што рабілася ў вельмі рэдкіх выпадках.

Скарына бліскуча вытрымаў «асобы і строгі», як указана ў актах, экзамен, здзівіўшы ўсіх прысутных сваімі глыбокімі ведамі і ўменнем адказваць на ўсе пытанні апацентаў. Усімі членамі калегіі аднагалосна ён

быў прызнан «выдатна адукаваным у медыцыне... і дастойным ступені доктара медыцыны». ¹

З 1512 па 1517 гг. звестак аб жыцці Скарыны няма. Можна думаць, што ў гэты перыяд ён вярнуўся з Італіі на радзіму, пабываў у Вільна, дзе звязаўся з дзеячамі віленскага брацтва, атрымаўшы грашовую дапамогу для разгортвання кнігадрукарскай справы ў Беларусі. Аб яго сувязях з уплывовымі віленскімі гараджанамі, якія займалі адказныя пасады ў гарадскім самакіраванні, сведчыць прыпіска, зробленая на большасці экзэмпляраў кніг, выданых ім у Празе: «А то ся стало накладом (на сродкі) Богдана Онкова сына, радци места Виленского».

Скарына, такім чынам, стаў на шлях грамадскага і культурнага дзеяча, карыстаючыся падтрымкай перадавых колаў беларускіх гараджан.

Першую друкарню ён заснаваў у Празе. Гэта было звязана з радам акалічнасцей. Тут ён мог не баяцца праследавання за «ерась», бо ў Чэхіі яшчэ з часоў гусізма былі моцнымі вызваленчыя імкненні. Акрача таго, Прага славілася сваімі друкарнямі, і Скарына спадзяваўся дастаць тут неабходнае абсталяванне і наняць вопытных майстроў. Сюды вабіла яго таксама жаданне азнаёміцца з вопытам перакладу біблейскіх кніг на народную мову, які быў зроблен Янам Гусам.

У пражскай друкарні Скарына 6 жніўня 1517 г. надрукаваў сваю першую кнігу — псалтыр. На працягу 3 год (1517 — 1519) ён пераклаў на беларускую мову і выдаў, апрача псалтыра, усе кнігі бібліі ветхага завета.

Такім чынам, ён на некалькі год раней Лютэра (1521) выдаў біблію на мове, зразумелай для народных мас.

У 1520 г. Скарына пакінуў Прагу і накіраваўся ў Беларусь, каб на радзіме прадоўжыць пачатую ім справу кнігадрукавання. Ад'язджаючы з Прагі, ён забраў з са-

¹ Шляпкин. К биографии Скорпины. Журнал Министерства народного просвещения № 4, апрель 1892 г.

бой усё друкарскае абсталяванне, працаваўшых у яго майстроў-друкароў і ўсе выданія ім кнігі.

У 1525 г. Скарына заснаваў друкарню ў Вільна і на працягу 1525—1526 гг. надрукаваў у ёй яшчэ дзве кнігі — «Апостол» і «Малая падарожная кннжица». Віленская друкарня была першай друкарняй не толькі ў Беларусі, але і ва ўсіх усходнеславянскіх землях. Яна паклала пачатак развіццю тут кнігадрукарскай справы, адыграўшы велізарную ролю ў культурным развіцці беларускага народа.

У Вільна Скарына таксама карыстаўся падтрымкай уплывовых гараджан. У прадмове да «Апостола» ўказваецца, што друкарня знаходзілася ў доме бурмістра Якуба Бабіча, які з'яўляўся членам віленскага радзецкага брацтва.

Апрача ўказаных двух кніг, іншыя віленскія выданні Скарыны невядомы. Працягванню яго выдавецкай дзейнасці перашкаджалі дрэнныя маёмасныя справы, судовая валакіта з-за маёмасці яго жонкі. Апошнія прывяло да расстройства яго справы і цяжка адбілася на матэрыяльным становішчы.

Скарына як вучоны і выдатны выдавец быў вядомы не толькі ў сябе на радзіме, але і за граніцай. Вясной 1530 г. яго запрасіў да сябе ў Кенігсберг на службу прускі герцаг, разлічваючы на тое, што матэрыяльнае становішча Скарыны прымусіць яго даць згоду. У сваіх пісьмах да віленскага ваяводы, у якіх ён звяртаўся да яго з просьбай не праследаваць Скарыну, герцаг называе яго «мужам непараўнанага розуму, выдатным, вучонейшым доктарам мастацтваў і медыцыны», якога ён з горадасцю спяшаецца аб'явіць сваім «падданым і верным слугой». Аднак радасць герцага была заўчаснай: Скарына не збіраўся стаць яго «верным слугой» і сродкам для расшырэння яго ўплыву на Літоўскае княства. Знаходжанне Скарыны ў Кенігсбергу было вельмі кароткачасовым: праз 10 дзён пасля першага пісьма гер-

цага віленскаму ваяводзе 16 мая 1530 г. у другім сваім пісьме герцаг скардзіўся, што Скарына таемна пакінуў Кенігсберг, забраўшы з сабой герцагскага медыка і друкара, якога, як гаворыцца ў пісьме, «меў намер выкарыстаць для свайго прадпрыемства ў Вільна» (відаць, друкарні).¹

Аднак недахоп сродкаў і пастаянныя судовыя праследаванні перашкодзілі Скарыне адразу-ж прыступіць да выдання кніг. Апрача таго, ён, відаць, пацярпеў і ад вялікага пажару ў Вільна летам 1530 г., які знішчыў больш $\frac{2}{3}$ гарадскіх будынкаў.²

Пасля вяртання з Кенігсберга Скарыне давялося перацярпець цяжкія праследаванні і здзекі з боку вялікакняжскіх чыноўнікаў. У 1532 г. ён каля 10 тыдняў сядзеў у Пазнанскай турме з-за маёмасных спраў свайго памёршага брата Івана. Праследаванні дасягнулі такіх размераў, што Скарына вымушан быў звярнуцца са скаргай да вялікага князя Сігізмунда I. У 1532 г. князь даў яму грамату, якой вызваляў ад судовых праследаванняў. З гэтай граматы можна меркаваць аб той ступені здзекаў, якім падвяргаўся беларускі вучоны. У яго была канфіскавана маёмасць, яго прымушалі выконваць розныя павіннасці і т. п. Не выключана магчымасць, што прычынай гэтых праследаванняў былі не столькі судовыя іскі па маёмасных справах, колькі імкненне феодалаў і духавенства перашкодзіць яго дзейнасці. Магчыма, што ўціск з боку феадальных улад з'яўляўся галоўнай прычынай спынення выдавецкай дзейнасці Скарыны ў 30-х гадах. Цяжкае матэрыяльнае становішча таксама перашкаджала яго рабоце.

¹ А. Миловидов. Новые документы, относящиеся к биографии Скорины. «Известия отдел. русск. яз. и словесн. Рос. Акад. наук», т. XXII, кн. 2, Петроград, 1918, стр. 221—226.

² Васильевский. Очерк истории г. Вильно. «Памятники русск. старины в зап. губ.», т. V, стар. 31—32.

Усе гэтыя цяжкія акалічнасці прымусілі Скарыну пакінуць Літоўскае княства. У 1534 г. ён прыехаў у Прагу, як відаць, па запрашэнню чэшскага караля, да якога паступіў на службу ў якасці каралеўскага садоўніка і батаніка.¹ Скарына быў заснавальнікам вядомага ў той час Батанічнага каралеўскага сада. З дакумента 1541 г. аб увядзенні ў правы на спадчыну яго сына відаць, што Скарыны ўжо не было ў жывых. Значыць, памёр ён прыблізна паміж 1536—1540 гг.

* * *

Ва ўсёй творчай дзейнасці Скарыны самым яркім і важным па сваіх выніках і значэнню было кнігадрукаванне, якое стварыла яму заслужанае імя беларускага першадрукара.

Скарына заснаваў сваю друкарню ў перыяд, калі справа кнігадрукавання толькі яшчэ пачынала развівацца і пашырацца ў краінах Заходняй Еўропы. Першая друкаваная кніга з'явілася ў друкарні Гутэнберга ў 1457 г. Аднак гэта было вельмі недасканалае, прымітыўнае выданне.

Кнігі Скарыны, якія ў друкарскіх адносінах стаялі для таго часу на вельмі высокім узроўні, былі выданы праз шэсцьдзесят год пасля наяўлення першай друкаванай кнігі.

Выданне і шырокае распаўсюджанне друкаваных кніг на беларускай мове таго часу азначала, што прыгнечаная беларуская народнасць, нягледзячы на ўсе перашкоды, развівала сваю культуру. Разам з тым гэта садзейнічала яшчэ большаму збліжэнню насельніцтва беларускіх, рускіх і ўкраінскіх зямель на аснове шырокага культурнага ўзаемаўплыву, які ўзмацняўся па

---

¹ А. Флоровский. Чешская библия в истории русской культуры и письменности. Ф. Скорина и продолжатели его дела («Sbornik Filologickey»), Praga, 1940—1946.

меры распаўсюджання ў гэтых краінах кніг на мове, зразумелай для ўсіх усходнеславянскіх народаў.

Каталіцкае духавенства і польскія феодальныя баялі, што развіццё кнігадрукавання ў Беларусі на роднай мове будзе садзейнічаць умацненню ідэалагічнай барацьбы беларускага народа супраць феадальна-каталіцкага ўціску. Таму яны ставілі ўсялякія перашкоды на шляху развіцця кнігадрукавання ў Беларусі, праследавалі «ерэтыкаў-кніжнікаў». У гэтых адносінах цікавай з'яўляецца дзейнасць кракаўскага мешчаніна нейкага Швайпольта Феоля.

Па заказу багатых беларускіх і ўкраінскіх праваслаўных магнатаў і вышэйшага духавенства, якія забяспечылі Феоля сродкамі для арганізацыі друкарні і выдання кніг, каля 1491 г. у Кракаве ён пачаў друкаваць царкоўныя праваслаўныя кнігі на стараславянскай мове. Феоль выдаў пяць богаслужэбных кніг, якія не былі разлічаны для шырокага карыстання. Выданыя вялікім фарматам — у поўны ліст і багата аформлены, яны прызначаліся для багатых феадалаў і вышэйшага духавенства. У друкарскіх адносінах гэтыя кнігі былі вельмі недасканалыя — словы напісаны злітна, шрыфт невыразны, няроўны, з розным напісаннем адных і тых жа літар.

Выдавецкая дзейнасць Феоля адразу-ж сустрэла расшучае супраціўленне каталіцкай царквы. Каталіцкае духавенства абвінаваціла Феоля ў «ерасі», у агітацыі супраць каталіцызма. Кракаўская інквізіцыя прыцягнула яго да свайго суда. Гэта пагражала яму смерцю, але ў 1492 г. ён быў вызвалены, як відаць, па хадайніцтву сваіх уплывовых заказчыкаў. Друкарня была закрыта, а ўсе знойдзеныя ў ёй кнігі спалены. Сам ён пасля вызвалення назаўсёды пакінуў Кракаў.

У растуцым руху супраць насільнага акаталічвання, умацнення іншаземнага прыгнёту галіна культуры становіцца арэнай барацьбы. Вялікі размах набывае ба-

рацьба прагрэсіўных сіл за беларускую культуру і мову. Захаванне і развіццё іх багацця настойліва патрабавалі заснавання і шырокага распаўсюджвання кнігадрукавання. Пазнейшая ўпорная вызваленчая барацьба ўкраінскага і беларускага народаў, якая выклікала паяўленне вялікай колькасці палемічнай літаратуры, шырокае развіццё адукацыі, з'яўляецца сведчаннем той велізарнай ролі, якую адыграла кнігадрукаванне.

Скарына шмат зрабіў у галіне ўдасканалвання кнігадрукарскай справы. Сам ён добра вывучыў друкарскае майстэрства, відаць, па лепшых узорах таго часу—венецыянскіх выданнях, з якімі мог азнаёміцца ў Падуі. У сваю пражскую друкарню ён прыцягнуў чэшскіх друкароў, якія ў XVI ст. таксама славіліся сваім майстэрствам. Сам ён, магчыма, не прымаў непасрэднага ўдзелу ў працэсе друкавання, але накіроўваў усю работу друкарні, правяраў і карэктаваў свае кнігі. У яго прадмовах і пасляслоўях ёсць кароткія выказванні, якія вызначалі адносіны Скарыны да работы па друкаванні кніг: «совершена есть повелением и працею», «выложена працею и вытиснена повелением» і больш акрэслена: «казал есмн тиснути». У яго абавязкі ўваходзіла вялікая справа па перакладу тэкстаў біблейскіх кніг на беларускую мову. Пры гэтым ён карыстаўся стараславянскай бібліяй, чэшскім перакладам лацінскай бібліі і часткова лацінскім тэкстам. Ва ўсіх яго кнігах ёсць указанні на тое, што ён пераклаў кнігі на «рускую» мову: «совершена выкладом», «зуполне выложена на руский язык доктором Франциском Скориною», «приложил некую пильность и працу выложити книгу сию» і т. п.

Скарына складаў, як ён сам указвае ў пасляслоўі ў кнізе «Апостол», каляндар усім гадавым святам з адпаведнымі царкоўнымі службамі. Апрача перакладу і работы па складанню календара, ён займаўся і непасрэдна літаратурнай работай: апрацоўваў тэксты кніг адпаведна з перакладам на беларускую мову, пісаў да ўсіх

выданных кніг прадмовы і пасляслоўі, якія з'яўляюцца ўзорамі літаратурна-публіцыстычных твораў таго часу, складаў загаловак, часта ў вершаванай форме.

Работа яго друкарні была вельмі напружанай. Кнігі выдаваліся, з улікам узроўню друкарскай тэхнікі, у параўнальна невялікія тэрміны. Мяркуючы па датах выхаду кніг, відаць, што для перакладу, падрыхтоўкі да друку і друкавання 30—50 кніжных лістоў Скарыне патрабавалася каля месяца. За два з палавінай года работы яго пражскай друкарні ён выдаў 25 кніг агульным аб'ёмам каля 2500 старонак.

Скарына з'явіўся сапраўдным рэфарматарам кнігадрукарскай справы ў славянскіх краінах; ён вельмі многа зрабіў у адносінах яе ўдасканалення і далейшага развіцця.

У сваіх выданнях ён упершыню ўвёў нумарацыю па лістах, ужыўшы для гэтага кірылаўскія лічбы. Тэкст яго кніг падзелен на раздзелы, якія таксама пранумараваны, маюць заглавак у выглядзе кароткага перакладу зместу ў 2—4 радкі, напісаны самім Скарыной. Усе гэтыя выдавецкія прыёмы, якія былі ўпершыню прыменены ім, затым трывала замацаваліся ў славянскім кнігадрукаванні.

Дзейнасць беларускага першадрукара па ўдасканаленню кнігадрукарскай справы асабліва выявілася ў шрыфце яго выданняў. Шрыфт кніг Скарыны рэзка адраўнаваецца ад рукапісных літар і папярэдніх поўднёва-славянскіх выданняў і прадстаўляе сабой выдатную з'яву друкарскага майстэрства таго часу. Сваімі невялікімі размерамі, тонкасцю і выразнасцю ён пераўзыходзіць многія сучасныя яму заходнееўрапейскія выданні і не ўступае нават славянскім выданням XVI і пачатку XVII ст. Пры гэтым трэба адзначыць, што шрыфты Скарыны прадстаўляюць сабой вельмі арыгінальную самастойную з'яву; адліваліся яны, магчыма, па ўзорах, зробленых ім самім.

Аб тым, што ў шрыфце праявілася каліграфічнае майстэрства Скарыны або якога-небудзь майстра з яго друкарні, сведчыць поўнае падабенства са шрыфтам літар прышкі, зробленай ад рукі амаль ва ўсіх яго пражскіх выданнях, у якой указваецца, што кнігі выданы на сродкі віленскага радцы Багдана Онкава.

Скарына ў асноўным ліквідаваў рознастайнасць у напісанні адных і тых-жа літар. Шрыфт малых літар у яго выданнях адрозніваецца ад усіх папярэдніх славянскіх выданняў як па свайму невялікаму размеру (2 мм у пражскіх выданнях; 1,5 мм — у віленскіх), так і па правільнасці літар, чыстаце і выразнасці.

Вялікай рознастайнасцю і мастацкім афармленнем вызначаюцца вялікія літары, якія прадстаўляюць сабой складанае перапляценне з малюнкаў раслін і жывёл (рыс. 1).

Скарына вельмі клапаціўся аб знешнім бездакорным афармленні сваіх выданняў. Усе яго кнігі пачынаюцца маляўнічым выходным лістом, звычайна занятым гравюрай, пад якой ставіцца загаловак кнігі. Асабліва выдзяляецца сярод усіх яго выданняў выходны ліст да ўсёй бібліі, змешчаны перад кнігай «Бытия». Ён складаецца з чатырохвугольнай бардзюрнай рамкі, у сярэдзіне якой кінавар'ю надрукаван загаловак кнігі. Арнамент рамкі выканан з вялікім мастацкім густам (рыс. 2).

Пры афармленні сваіх выданняў Скарына прыгрымліваўся таксама традыцыі стараславянскіх рукапісаў, захаваўшы так званыя застаўкі, якія змяшчаюцца перад тэкстам кнігі. Аднак ён не проста пераняў без усякага змянення стыль заставак стараславянскіх рукапісаў, а ўклаў у гэтую форму новы мастацкі змест: усе застаўкі ў яго кнігах вытрыманы ў духу арнаментыкі эпохі Адраджэння (рыс. 3).

Такім чынам, Скарына ў сваіх выданнях выкарыстаў лепшыя традыцыі стараславянскага і заходнееўрапейскага афармлення кніг, творча асвоіўшы лепшае, што дала

культура і мастацтва яго часу. Вялікі рускі мастацтвазнаўца В. В. Стасаў, гаворачы аб мастацкай дасканаласці выданняў Скарыны, асабліва захапляўся яго застаўкамі, указваючы, што яны «ў злучэнні з выдатным шрыфтам робяць з скарынінскай кнігі нешта нахштальт славянскага эльзевірскага выдання». ¹

Характэрнай асаблівасцю яго выданняў з'яўляецца таксама наяўнасць у іх прыгожа задуманых і выкананых гравюр. Скарына першы прынёс у славянскія кнігі звычай устаўляць у іх ілюстрацыі. Гравюры яго выданняў па велічыні амаль у два разы перавышаюць малюнкi сучасных ім заходнееўрапейскіх выданняў, што дазволіла змясціць на малюнку большую колькасць фігур і тым самым больш поўна выразіць ідэю мастака, а таксама садзейнічала больш выразнаму і тонкаму выкананню гравюры. У кнігах Скарыны гравюры характарызуюцца арыгінальнасцю задумы, своеасаблівасцю кампазіцыі, высокім узроўнем выканання.

У гравюрах, змешчаных у выданнях Скарыны, на першы план выстаўляюцца чалавечыя фігуры ў адрозненне ад латынскай бібліі, дзе галоўную ролю адыгрывае пейзаж. Гэта зроблена Скарыной з пэўнай мэтай — звярнуць увагу на тое, што, на яго думку, з'яўляецца галоўным зместам кнігі — на дзеянні людзей. Прырода-ж адыгрывае дапаможную ролю і даецца ў якасці фону (рыс. 4).

У гравюрах Скарыны адсутнічае іканапісная манера пры паказе біблейскіх персанажаў. Людзі на яго малюнках не маюць аскетычнага выгляду, як гэта ўласціва большасці сярэднявечных малюнкаў на рэлігійную тэму. У малюнках Скарыны ярка адчуваецца сувязь з

---

¹ В. В. Стасов. Рецензия на книгу Ровинского «Русские гравюры». (Отчет о седьмом присуждении премий гр. Уварова). СПб, 1864.

Эльзевір—сям'я галандскіх друкароў-выдаўцоў XVI—XVII ст.ст., выданні якіх вызначаліся дасканаласцю тэхнічнага выканання.

Рис. 1. Вялікія літары (буквіцы) у кнігах Г. Скарыны.

жышчём, у іх адлюстраваны рысы гуманістычнага жывапісу. Біблейскія персанажы мадэрнізаваліся, маляваліся ў адзенні сярэдневяковых гараджан і гараджанак, а воіны — у латах, касках з пяром, накаленніках і т. п. В. В. Стасаў адзначае, што ў многіх малюнках адчуваецца славянскі тып твараў і касцюмаў. Ён указвае таксама, што па высокаму мастацкаму ўзроўню гравюр і ўпрыгожанняў выданні Скарыны пераўзыходзілі ўсе сучасныя ім заходнееўрапейскія выданні і не ўступалі ні ў чым лепшым па таму часу венецыянскім выданням.

Гравёрная школа Скарыны, адзначае В. В. Стасаў, «мела прамы ўплыў на лёс рускай гравюры на дрэве». ¹

Усяго ў кнігах Скарыны ёсць 45 гравюр. З іх асабліва выдзяляецца партрэт самога Скарыны, змешчаны перад прадмовай да ўсёй бібліі ў кнізе «Бытпя» і ў кнізе «Іисус Сирахов сын». Беларускі вучоны намаляван сядзячым за столікам у доктарскай манціі і шапачцы. На стале перад ім ляжыць раскрытая кніга, у якой ён нешта запісвае. Вакол размешчаны розныя прадметы, якія складаюць убранне яго рабочага кабінета: нябесная сфера, пясочны гадзіннік, свечка ў падсвечніку, паліцы з фаліянтамі і г. д. Унізе подпіс славянскай вязю: «Доктар Францыск Скарына», уверсе—дата кірылаўскімі літарамі—1517. Партрэт Скарыны, на думку В. В. Стасава, пераўзыходзіць усе заходнееўрапейскія гравюры таго часу па добраму рысунку, каларытнасці і сіле задумы. ² Большасць гравюр стаіць на высокім узроўні як па кампазіцыі, так і па тонкасці і выразнасці рысунка, выразнасці кожнай фігуры нават пры адабражэнні масавых сцэн.

Такім чынам, Скарына, заснаваўшы першую ў Беларусі друкарню, у многім удасканаліў кнігадрукарскую

¹ В. В. Стасов. Рецензия на книгу Ровинского «Русские граверы». (Отчет о седьмом присуждении премий гр. Уварова). СПб, 1864 г., стар. 32.

² Там-жа, стар. 30.

Рис. 2. Выхідны ліст да ўсёй бібліі, выданай Г. Скарыной.

справу і аказаў вялікі ўплыў на далейшае развіццё кнігадрукавання ва ўсходнеславянскіх краінах.

Некалькі кніг Скарыны¹ ўпершыню былі знойдзены ў 70-х гадах XVIII ст. у кнігасхавальніку Расійскай Акадэміі навук бібліятэкарам акадэміі Бакмейстэрам, які зрабіў іх апісанне ў пераліку кніг бібліятэчнага фонду. Неўзабаве пасля гэтага, у 1783 г., былі знойдзены яшчэ 9 кніг бібліі, надрукаваных Скарыной, у бібліятэцы Міністэрства замежных спраў. Знаходжанне гэтых першадрукаваных славянскіх кніг выклікала паяўленне рада работ рускіх, польскіх і ўкраінскіх даследчыкаў аб Скарыне і яго кнігах. Польскі літаратуразнаўца Даброўскі ў пачатку XIX ст. знайшоў у Венгрыі, у Мункачы, рукапісны зборнік біблейскіх кніг у перакладзе Скарыны. Рускі бібліёграф В. Сопікаў у сваёй вялікай працы па апісанню славянскіх і рускіх старадрукаваных кніг прыводзіць усе вядомыя цяпер 22 біблейскія кнігі Скарыны, яго «Апостол» і «Малую подорожную книжнцу». Скарынінскі псалтыр быў упершыню знойдзены ў 1867 г. і куплены аматарам старадаўніх кніг Хлудавым сярод іншых старадаўніх кніг на Ніжагародскім кірмашы. Поўны збор усіх знойдзеных 25 кніг Скарыны захоўваецца ў бібліятэцы імя Салтыкова-Шчэдрына ў Ленінградзе. Асобныя кнігі ёсць у бібліятэцы Літоўскай акадэміі навук, у бібліятэцы імя Леніна ў Мінску.

Умовы таго часу прымусілі Скарыну пачаць сваю выдавецкую дзейнасць з надрукавання бібліі, а не кніг свецкага зместу. Гэта было звязана, з аднаго боку, з яго імкненнем агарадзіць сябе ад праследавання каталіцкай царквы і прадухіліць закрыццё яго друкарні ў самым пачатку. Апрача таго, яму прыходзілася ўлічваць панаванне рэлігійных настрояў сярод шырокіх мас насельніцтва. Аднак, нягледзячы на гэта, пры выданні сваіх кніг Скарына не ставіў мэты садзейнічаць узмац-

¹ «Пятікнижие Моисея» і «Апостол».

ненню рэлігійных настраюў у чытачоў. Яго кнігі, нягледзячы на іх рэлігійны змест, прасякнуты свецкім кірункам. Увесь характар яго выданняў сведчыць аб тым, што ён прызначаў свае кнігі не для ўжывання ў царкоўным набажэнстве, як большасць папярэдніх юга-

Рыс. 3. Застаўкі ў кнігах бібліі, выданай Г. Скарыной.

слаўскіх выданняў, а для выкарыстання ў адукацыйных мэтах.

Скарына ў сваіх прадмовах неаднаразова ўказваў, што друкаваў свае кнігі «к пожитку посполного доброго», «для научения простых людей», «для исправления духовного и телесного». Каб зрабіць біблейскія кнігі даходлівымі для радавога чытача, ён пераклаў іх на мову, зразумелую шырокім масам беларускага насельніцтва таго часу.

Свае кнігі ён выдаваў зручным для чытання фарма-там, у чвэрць ліста, а віленскія выданні нават у восьмую частку ліста у адрозненне ад амаль усіх папярэдніх славянскіх выданняў, фармат якіх быў у палавіну і нават у цэлы ліст.

Каб зрабіць свае кнігі найбольш даходлівымі для «простых людзей, Скарына іх добра мастацкі аформіў, змясціў ілюстрацыі з той мэтай, «абы братія мая русь, люди посполитые, чтучи, могли лепей разумети». ¹ З такіх-жа меркаванняў ён зрабіў у тэкстах кніг вершаваныя ўстаўкі, якія ажыўлялі тэкст. Яны цікавыя ў гісторыка-літаратурных адносінах, з'яўляючыся першым вопытам сілабічнага вершаскладання ² ў Беларусі. Кароткі пераказ кожнага з раздзелаў кніг, змешчаны перад раздзелам, у радзе выпадкаў Скарына таксама робіць у вершаванай форме.

Кароткі змест раздзела XIX кнігі «Левит» дадзен, напрыклад, у такім выглядзе: «О том, абы люди святы были, отца и матеръ чтилн, свята святили, идолов не хвалнли, жертвы богу приносили, милостынню делали, не крали, не лгали, не присегали, мзды не задерживали, не проклинали, глухому не злоречили, слепому на пути не переказали, на лица в суду не смотрели, справедлнве чинили». Гэты прыём узят Скарыной з народнай творчасці і надаваў чытаемаму тэксту большую даходлівасць.

Народныя элементы наогул вельмі ярка праяўляюцца ў выданнях Скарыны. Гэта адпавядае агульнаму напрамку яго дзейнасці. У сваіх перакладах бібліі, імкнучыся зрабіць для чытачоў біблейскія персанажы больш жыццёвымі, простымі і зразумелымі, ён ужывае сучасныя яму тэрміны і назвы—ваывода, дзяк, багатыр, гаспадар, гра-

¹ Прадмова да трэцяй кнігі «Царств».

² Сілабічнае вершаскладанне заснавана на лічэнні складоў, без захавання парадку чаргавання доўгіх і кароткіх складоў і націскаў. Узнікла з народнай песні.

мата, дваране, дружнына, найміт, аброк, вотчына, поп, посады, стараста і т. п.

Даючы тлумачэнне назве «псалтыр», Скарына параўноўвае гэтую кнігу з гусямі: «а зовеця псалтырь — гудба едина, подобна к гусям... ест же той раздел псал-

Рыс. 4. „Руфь у полі“ з кнігі „Руфь“.

тыри от гуслей: гусле имеют много струн, псалтырь же-только нмать десеть струн»¹ (г. зн. падзел на 10 псалмоў).

Цікавае параўнанне прыводзіцца Скарыной у прадмове да кнігі «Песнь песней» (біблейскія персанажы тут параўноўваюцца з людзьмі, якія ўдзельнічаюць у на-

¹ Прадмова да псалтыра.

родным вясельным абрадзе): «Яко же на браку бываюць розналічныя твары—первая ёсць жейих, другая невеста, трэціі сунць друзі жаніховы, а чвэртыі дружина невестына,—такі і ў кнігі сей чатыры гласы... напісаны сунць».

Ставячы сваёй асноўнай мэтай садзейнічаць «наученню простага люда», Скарына звяртае ўвагу чытачоў на тое, каб выкарыстаць біблію па меры магчымасці ў пазнавальных мэтах, прыводзячы ў сваіх прадмовах кароткія звесткі з розных галін навукі. З прычыны гэтага яго прадмовы да біблейскіх кніг выходзяць за рамкі традыцыйных багаслоўска-схаластычных «тлумачэнняў». Часта яны маюць характар гістарычных аглядаў. Так, напрыклад, падрабязная прадмова да кнігі «Судей» прысвечана разважанням аб старажытных і дзеючых законах, прыводзяцца імёны вавілонскіх, старажытнагрэчаскіх, рымскіх і іншых першых законадаўцаў, даецца характарыстыка феадальнага суда і прыводзяцца прыцыпы, на якіх павінен грунтавацца «справядлівы суд».

У бібліі ён перш за ўсё шукаў звесткі аб рэальных падзеях чалавечай гісторыі. Іменна з гэтага пункту гледжання ён разглядае біблію як «зерцало жыцця нашага». ¹ Напрыклад, ён звяртае ўвагу чытача на тое, што кніга «Маккавей» змяшчае «размолвение о военных и богатырских делах»; «Притчи царя Соломона» — «размолвение о приращении древ и былин.., о приращении зверей, птиц, гадов и рыб», кніга «Иисус Навин» дае кароткія звесткі аб дзяржавах старажытнага свету. У цэлым радзе прадмоў Скарына гаворыць аб дзяржаўных дзеях старажытнага свету—царах Навухаданосару, Сарданапале, Дарыі, Кіру, Камбізе, Александру Македонскім, Тіце, Веспасіяне і вучоных — Пталемею, Салоне, Лікургу, Філоне Александрыйскім, Арыстотэлі і

---

¹ Прадмова да кнігі «Иов».

інш. Ён прыводзіць кароткія звесткі аб іх дзейнасці, дае характарыстыку іх эпохі.

Выдатнай па свайму зместу з'яўляецца прадмова да ўсёй бібліі. У гэтай прадмове Скарына ўпершыню знаёміць беларускага чытача з асновай сярэдневяковых навукowych ведаў—сямя «свабоднымі навукамі». ¹ Прадмова да ўсёй бібліі робіць на чытача вялікае ўражанне тым, што ніякай сувязі з рэлігійным зместам кнігі не мае і нагадвае хутчэй прадмову да папулярнага падручніка. Аўтар падрабязна характарызуе кожную з сямі «свабодных навук», перакладае іх назвы на рускую мову: «Граматыка или по рускы говорачи грамота», «лоика, она же учит с доводом розознати правду от кривды», «рнторнка, еже ест красномовность — а то суть трн науки словесные». Далей ён піша: «Музыка, то ест певница», «арифметика, аще во кратце а не о мылне счнтатп учить», «геометрия, еже по руски сказуется землемерие», паведамляе ён аб астраноміі, або «звездочети»,—навуцы «о согворенни солнца и месеца и звезд». Далей ён указвае, што, апрача гэтых «семи вызволенных наук», існуюць яшчэ іншыя навукі — гісторыя («летописание»), геаграфія, юрыспрудэпцыя і т. п. Скарына найўна думаў, што дапаможнікам для вывучэння гэтых навук можа паслужыць тая ці іншая кніга бібліі. Так, для «научения грамоте» ён раіць карыстацца псалтыром, для вывучэння логікі — кнігай «Иов», для авалодання рыторыкай — кнігамі цара Саламона, пры вывучэнні арыфметыкі ён рэкамендуе карыстацца кнігамі «Царств», геаметрыі і астраноміі—кнігай «Иисус Навнн».

Вядома, у гэтым перавелічэнні пазнавальнага значэння бібліі праяўляецца абмежаванасць Скарыны, абумоўленая ўплывам яго эпохі — часу панавання рэлігіі.

---

¹ Сямю «свабоднымі навукамі» ў сярэдневяковых універсітэтах называліся граматыка, логіка, рыторыка, музыка, арыфметыка, геаметрыя, астраномія. Гэтыя прадметы выкладаліся на малодшых курсах універсітэтаў.

Аднак імкненне Скарыны выкарыстаць па магчымасці біблію для таго, каб навесці чытача на неабходнасць больш паглыбленага вывучэння з'яў навакольнага свету, з'яўляецца новым, рацыянальным у поглядах на біблію.

У сувязі з імкненнем выкарыстаць біблейскія кнігі ў якасці першапачатковых вучэбных дапаможнікаў для вывучэння сямі «свабодных навук» Скарына змяніў устаноўлены царквой парадак чаргавання біблейскіх кніг. Псалтыр здаўна служыў у славянскіх краінах асноўным і амаль адзіным дапаможнікам пры навучанні. Скарына, вызначаючы гэтую кнігу як «початок всякое доброе науки... детям малым», рэкамендуе яе ў якасці вучэбнага дапаможніка пры вывучэнні граматыкі. Таму ў першую чаргу ён надрукаваў іменна псалтыр.

Выданне біблейскіх кніг ён пачаў не з кнігі «Быттия», а з кнігі «Иов». Затым былі выданы кнігі пара Саламона, рэкамендаваныя як дапаможнік пры вывучэнні рыторыкі.

Такім чынам, парадак выдання Скарыной біблейскіх кніг адпавядае парадку чаргавання сямі «свабодных навук», а не прынятаму кананічнаму парадку. Пасля таго як у 1517—1518 гг. ён выдаў усе кнігі, рэкамендаваныя ім у якасці вучэбных дапаможнікаў, Скарына надрукаваў кнігу «Быттия», перад якой змясціў прадмову да ўсёй бібліі, а следам за тым у агульнапрынятым парадку—ўсе астатнія кнігі. Такое парушэнне ўстаноўленых царквой правіл было яўным пасяганнем на яе правы, а імкненне выкарыстаць «святыя» кнігі для вывучэння «мірскіх» навук—выступленнем супраць рэлігіі.

Імкненне Скарыны распаўсюджаць сярод беларускага насельніцтва друкаваную кнігу, садзейнічаць развіццю адукацыі было першай ступенню на шляху барацьбы супраць царкоўнага цемрашальства і засілля духавенства. Пераклаўшы царкоўныя кнігі на зразумелую для «паспалітага люду» мову і даючы гэтыя кнігі ў

рукі простага чытача, Скарына тым самым аднімаў у духавенства яго манапольнае права быць тлумачальнікам «святых ісцін». Друкаваная агульнадаступная кніга была мацнейшай зброяй у барацьбе гараджан супраць ідэалагічнага панавання царквы. Царкоўныя кнігі, зрабіўшыся здабыткам шырокіх колаў радавых чытачоў, трацілі сваю «святасць». Чытаючы іх, міране задумваліся над цёмнымі, забытанымі тэкстамі «святшчэннага пісання», атрымлівалі магчымасць крытычна іх асэнсаваць і прапавалі па-свойму вытлумачыць. Гэта выклікала ў сваю чаргу імкненне да расшырэння разумовага светапогляду. Даючы «простым людзям» у рукі кнігу, наводзячы іх у сваіх прадмовах на разважанні, Скарына выступаў супраць схаластычнай тупасці і абмежаванасці, якая насаджалася царквой і аблытвала чалавечы розум павуціннем догмаў, перашкаджаўшых яго развіццю.

Скарына з велізарнай павагай ставіўся да навукі, да «мудрасці». Ён верыў у сілу чалавечага розуму, у магчымасць яго неабмежаванага развіцця. Шырокае распаўсюджанне друкаваных кніг, развіццё адукацыі ствараюць, на яго думку, магчымасці для ўдасканалвання чалавечага розуму і павелічэння ведаў. Самым высокародным імкненнем чалавека з'яўляецца цягаченне да «навукі і да мудрасці». Заклікаючы сваіх чытачоў любіць кнігу—крыніцу ведаў, Скарына заяўляе: «Яко свет превышает над темности, тако и мудрый над глупаго; мудрый иматъ очн во главе своей, а глупый во тме ходитъ». ¹

У многіх прадмовах Скарыны да біблейскіх кніг чырвонай ніццю праходзіць думка аб тым, што «много добраго чинитъ нам премудрость». Некаторыя з іх з'яўляюцца панегірыкам навуцы. Гаворачы аб тых ці іншых біблейскіх персанажах, Скарына звяртае ўвагу чытача на тыя з іх, якія сваёй дзейнасцю дапамагалі развіццю на-

¹ Прадмова да кнігі «Экклезіаст».

вукі. На яго думку, прыклад, варты пераймання сучасных правіцеляў, паказаў цар Саламон, які «не просіў себе дней многіх, ні багатства, ні же душ ворагаў, но жадаў себе мудрасці». ¹

Такі-ж высокі прыклад ён бачыць у дзейнасці Пталемея, які «таковы́й быў міласнік науки і мудрасці, іже болей абраў оставіць у науцы і в кнігах вечную славу і памяць сваю, іежели во тленных великих царских сокровищах». ² Скарына расказвае у сваёй прадмове аб заснаванай Пталемеем у Александрыі выдатнай скарбніцы старадаўняй культуры—вядомай александрыйскай бібліятэцы — «кніжніце», у якой сабрана «множество книг различных» і «в ней же различных ииых и иных более нежели четырьдесять тысячей».

Чалавечы розум, на думку Скарыны, павінен пазнаваць жыццё, вывучаць рэчаіснасць, а не займацца вывучэннем абстрактных катэгорый. Людзі павінны вучыцца для таго, «абы научншыся мудрасці, добре жили на свеце», «іже без... мудрасці і без добрых обычаев несть мощно почтыве жити людем посполите на земли». ³

Уся дзейнасць Скарыны была іакаравана на тое, каб дапамагчы «паспалітым людзям» палепшыць сваё жыццё. Праўда, ён не разумеў, што народ можа дабіцца палепшэння свайго становішча толькі ў выніку барацьбы з прыгнятальнікамі, і верыў, што шляхам распаўсюджання «мудрасці», навукі, шляхам выхавання ў людзей высокіх маральных якасцей можна палепшыць іх жыццё. «Всякое писание,—заяўляе ён,—палезно есть ко учению, и ко обличению, и исправлению, и к иаказанию правды». ⁴ Мэта гэтага маральнага выпраўлення—жыццёвая, зямная,—каб людзям «добре было жити на земле». Скарына зусім не ставіць сабе мэту ўнушаць людзям

¹ Прадмова да кнігі «Притчи царя Соломона».

² Прадмова да кнігі «Иисус Сирахов сын».

³ Прадмова да кнігі «Притчи царя Соломона».

⁴ Прадмова да псалтыра.

імкненне дабівацца маральнай дасканаласці для таго, каб заслужыць «небесное блаженство», як вучыла царква. Адною з вышэйшых маральных катэгорый ён лічыць справядлівасць. Гэтае пытанне ён падрабязна разбірае ў сваіх прадмовах да «Второзаконія» і да кнігі «Судей». Пратэстуючы супраць беззаконня феадальнага грамадства, у якім адзіна непахісным законам была сіла і ўлада маёмнага, пануючага класа, выступаючы супраць самавольства федалаў, Скарына патрабаваў цвёрдага захавання законаў, заснаваных на справядлівых прынцыпах. На яго думку, галоўным з гэтых прынцыпаў з'яўляецца тое, каб законы выражалі волю і патрэбы большасці насельніцтва, а не служылі інтарэсам невялікай кучкі людзей: «Не к пожитку единого человека, но к посполитому доброму написанный». ¹ Скарына патрабуе далей захавання прынцыпу роўнасці ўсіх перад законам. Законы, указвае ён, павінны быць справядлівымі. «не иметь в себе закрытости», г. зн. палажэнняў, якія могуць прывесці да няправільнага іх тлумачэння. Справядлівыя законы павінны адпавядаць наступнаму патрабаванню: «То чинити иным и всем, что самому любо есть от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хочещи от иных имети». ²

Скарына падрабязна прыводзіць свой пункт гледжання па пытанню арганізацыі суда і аб прынцыпах, на якіх павінен быць заснаван справядлівы суд.

Ён указваў, што суддзі павінны выбірацца з людзей высокамаральных і сумленных, свабодных ад імкнення выкарыстаць сваё службовае становішча ў карысных мэтах: «Да судять людей судом справедливым, и да не уклонятся ни на жадную сторону, и да не зрятъ на лица, и не приемлють даров, понеже дарове ослепляютъ очи мудрых людей, изменяють слова справедливых». ³

¹ Прадмова да кнігі «Второзаконне».

² Там жа.

³ Прадмова да кнігі «Судей».

Гэтыя выказванні Скарыны прама накіраваны супраць беззаконнасці, карыслінасці, самавольства, панаваўшых у феадальных судах, у якіх «люд паспаліты» не мог знайсці абароны ад насілля і грабляжоў з боку ўлады. Скарына лічыў, што суд павінен выступаць не як орган падаўлення ў руках пануючага класа, а як сродак выхавання людзей. Ён патрабаваў, каб суддзі «не справовали суд их, як цари или властели, вышний силу нмеще над ними, но яко равний и товарищи, раду им даючи и справедливость межи нными чинами». ¹

Арганізацыя суда і законнасці на такіх прынцыпах з'яўляецца, на думку Скарыны, адной з асноў справядлівых парадкаў у дзяржаве. Ён абараняе вышэйшы прынцып сацыяльнай справядлівасці, які характарызуе наступным чынам: «Ровная свобода всем, общее именование всех». ²

Многія выдатныя па сіле і выразнасці месцы прысвячае Скарына такой высокамаральнай якасці, як патрыятызм, любоў да свайго народа, да створаных народам багаццяў духоўнай культуры.

На думку Скарыны, любоў да радзімы не з'яўляецца параджэннем карыслівых імкненняў. Прывязанасць чалавека «к отчине», «к месту рожения своего», тлумачыць ён,—гэта пачуццё ўнутранае, уласцівае чалавеку ад нараджэння і падобнае да таго інстынкта ў жывёл, які прымушае іх вяртацца ў прывычныя ад нараджэння ўмовы: «Понеже от прирочения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плавающие по морю и в реках, чувуют виры своя; пчелы и тым подобная боронять ульев своих,—тако ж и люди, игде сродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають». ³

¹ Прадмова да кнігі «Судей».

² Прадмова да кнігі «Второзаконие».

³ Прадмова да кнігі «Юдифь».

У сваёй прадмове да кнігі «Юдифь», апісаўшы патрыятычны ўчынак Юдзіфі, якая забіла палкаводца варажага войска, асаджаўшага яе родны горад, Скарына ўказвае, што няма больш вартага і высокароднага ўчынку гэтай смелай жанчыны, якая «для места рожения своего выдала есть живот свой на небезпеченство».

Гэтае біблейскае паданне Скарына выкарыстоўвае для таго, каб падмацаваць ім свой заклік да чытача любіць беззаветна сваю радзіму, аддаць для пчасця і свабоды свайго народа ўсе сілы і нават жыццё. Ён хацеў, каб «братья его русь, люди посполитые», «яко зеркало, жену сию преславную пред очима имеюще, в добрых делах и в любви отчины не толико жены, но и мужа наследовали и всякого тружания и скарбов для посполитого доброго и для отчины своя не лотовали». ¹

Любоў да радзімы звязана ў Скарыны з маральнай катэгорыяй абавязку, пад якім ён разумее неабходнасць служэння радзіме, народу. Ён указвае, што «люди не толико сами себе народихомся на свет, но более ко службе посполитого доброго». ² Сам Скарына ўсёй сваёй дзейнасцю наказаў прыклад гэтага беззаветнага служэння радзіме. Гаворачы аб сваёй працы перакладчыка і выдаўца, ён асновай сваёй дзейнасці ставіць пачуццё абавязку перад народам, «яко повинен стын размножити хвалу посполитое доброе». ³

Гарачае пачуццё любві да свайго народа выяўляецца ў паўтарэнні ім у прадмовах і пасляслоўях аб прысвечанні сваёй працы «люду простаму», «братья его руси», «посполитому доброму». У прадмове да кнігі «Левит» Скарына гаворыць аб мэце свайго жыцця і дзейнасці: «Тако ж и мы, братия, не можем ли во великих послужити посполитому люду руского языка, сие малые книжки пращи нашее приносимо им».

¹ Прадмова да кнігі «Юдифь».

² Прадмова да кнігі «Эсфирь».

³ Прадмова да кнігі «Даниил-пророк».

XVI ст., час жыцця і дзейнасці Скарыны, было вельмі важным перыядам у гісторыі беларускага народа, калі завяршалася фарміраванне беларускай народнасці. Гэты працэс праходзіў у цяжкіх умовах, калі палітычная ўлада ў краіне знаходзілася ў руках пануючага класа іншай народнасці. Развіццю мовы і культуры беларускага народа перашкаджала агрэсіўная палітыка феадалаў і вышэйшага духавенства. Супраць беларускай мовы і культуры пачаўся крыжовы паход, натхняемы Ватыканам.

У гэтай абстаноўцы вялікае значэнне мела выступленне Скарыны ў абарону правоў беларускай мовы і культуры. Пераклаўшы біблейскія кнігі — самыя агульнаўжывальныя кнігі таго часу — на мову, блізкую да сучаснай яму беларускай гутарковай мовы, Скарына тым самым садзейнічаў замацаванню яе ў літаратуры.

Яго дзейнасць мела вялікае значэнне ў фарміраванні беларускай літаратурнай мовы. Ён вызваліў яе ў многім ад стараславянскіх напластаванняў, унёс шмат элементаў народнай мовы. Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў далейшым адбывалася ў такім-жа напрамку. Выданні Скарыны з поўным правам можна назваць літаратурнымі помнікамі беларускай пісьменнасці XVI ст., а мову гэтых кніг — літаратурнай беларускай мовай, якой яна склалася к гэтаму часу.

* * *

Паклаўшы пачатак кнігадрукаванню ў Беларусі, Скарына зрабіў тым самым велізарны крок наперад у развіцці культуры і пашырэнні адукацыі. У другой палавіне XVI ст. ужо не адна, а дзесяткі друкарань садзейнічалі культурнаму развіццю Беларусі. Лепшыя традыцыі Скарыны ў кнігадрукаванні былі прадоўжаны наступнымі беларускімі выдаўцамі.

Кнігі Скарыны зрабілі вялікі ўплыў на пазнейшыя выданні не толькі ў Беларусі, але і ў іншых славянскіх

краінах. Гэты ўплыў праяўляўся як з боку знешняга афармлення кніг (шрыфт, застаўкі, малюнкi і г. д.), так і з боку перакладу і ўнутраных асаблівасцей выданняў (наяўнасць прадмоў, тлумачэнняў, пасляслоўяў). Яго псалтыр з усімі яго асаблівасцямі паслужыў прататыпам для наступных славянскіх (і рускіх у прыватнасці) выданняў так званай «Учебной псалтыри», якая шырока прымянялася ў школах для навучання грамаце.

Выданні Скарыны служылі прыкладам нават для заходнееўрапейскіх выдаўцоў. Так, вядомы ў свой час цюбінгенскі (Германія) выдавец Трубер (60-я гады XVI ст.) пераняў яго шрыфт, напісанне многіх вялікіх літар.

Яшчэ большае перайманне шрыфту скарынінскіх выданняў можна бачыць у катэхізісе і евангеллі Васілія Тяпінскага, выданых у нясвіжскай друкарні ў 1562 г. Шрыфт гэтых кніг настолькі падобны да шрыфту Скарыны, што некаторыя даследчыкі схільны бачыць тут не толькі ўплыў, але прамое выкарыстанне шрыфту з друкарні Скарыны.¹ Нясвіжскія выданні Тяпінскага падобны да выданняў Скарыны нават у асобных выразах у прадмове і пасляслоўі: «Доконана книга богу ко чти и посполитым людем языка руского к наказанию и доброму научению»; кнігі выданы, наводле слоў іх выдаўцоў, «для простых людзей языка руского» і т. п.

У канцы 60-х гадоў XVI ст. кнігадрукарская справа ў Беларусі ажывілася дзякуючы дзейнасці вядомых рускіх друкароў Івана Фёдарова і Пятра Мсціслаўца, якія ўцяклі сюды з Масквы. У 1569 г. яны заснавалі друкарню ў Заблудаве і надрукавалі ў ёй «Евангелие учительное». Услед за тым у 1570 г. Фёдаравым быў выдан у заблудавскай друкарні псалтыр з часаслоўцам. У 1574 г. у Львове ён выдаў «Апостол», у 1580 г. у астрожскай друкарні ім быў надрукован псалтыр з новым заветам, а

---

¹ П. В. Владзіміраў. Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык. СПб, 1888.

затым вядомая астрожская біблія. У гэтай бібліі вялікія літары і застаўкі вельмі нагадваюць такія-ж з кнігі Скарыны; шрыфт гэтай кнігі дакладна супадае са шрыфтам яго віленскіх выданняў.

Супрацоўнік Фёдарова Пётр Мсціславец надрукаваў у 1575 г. у сваёй віленскай друкарні «Четвероевангелие», а ў наступным годзе — псалтыр. Выданні Мсціслаўца маюць такія яркія рысы ўплыву скарынінскіх выданняў і такое падабенства са шрыфтам і агульным афармленнем, што некаторыя даследчыкі лічаць, што Мсціславец быў адным з майстроў у віленскай друкарні Скарыны, з Вільна паехаў у Маскву і адтуль зноў вярнуўся ў Вільна, аднавіўшы работу друкарні Скарыны і выкарыстаўшы яго абсталяванне і шрыфт.

Друкарня Пятра Мсціслаўца неўзабаве была куплена віленскімі купцамі Казьмой і Лукой Мамонічамі, якія прадаўжалі выдаваць кнігі, меўшыя яркія сляды ўплыву выдавецкіх прыёмаў Скарыны.

Дзейнасць Скарыны выклікала таксама паяўленне кнігадрукавання на Украіне. Ужо ў 1539 г. у друкарні ва Уневе быў надрукован «Литургион» («Служебник»),¹ які ў друкарскіх адносінах быў падобны да выдаанняў Скарыны: шрыфт яго, хоць і менш выразны і прыгожы, паўтараў шрыфт скарынінскіх кніг, асабліва ў вялікіх літарах; застаўкі з'яўляюцца амаль дакладнай копіяй заставак у кнігах Скарыны, але выкананне больш грубае. У кнізе таксама ёсць гравюры.

Валынская друкарня ва Угорцах, якая пачала друкаваць кнігі з 1611 г., мела яўныя сляды ўплыву выданняў Скарыны ў шрыфце і ў застаўках. Тое-ж самае можна сказаць і адносна львоўскай і кіеўскай друкарняў.

Выданні Скарыны пазней не толькі перадрукоўваліся, але і перапісваліся на працягу XVI ст. Было зной-

---

¹ Знаходзіцца ў бібліятэцы Гродзенскага дзяржаўнага гістарычнага музея.

дзена некалькі рукапісных спісаў біблейскіх кніг, тэкст якіх дакладна паўтарае тэкст бібліі, выданай Скарыной. Адны з гэтых рукапісаў даслоўна перадаюць скарынінскі тэкст з захаваннем яго прадмоў і нават імя Скарыны, у другіх некалькі зменен правапіс і, нягледзячы на даслоўнае паўтарэнне яго прадмоў, імя Скарыны заменена імем перапісчыка. Так, напрыклад, у яраслаўскім спісе бібліі 1568 г. перад кнігай «Иов» змешчана поўнаасцю прадмова Скарыны з наступным змяненнем у канцы: «Прото жь я, Василий Жугаев снь зь Ярославля, в лекарских науках докторь, казал если писати книгоу стога Иова рускым языком бгу къ чти и людем посполитым к научению».

Рукапісны зборнік біблейскіх кніг 1596 г., напісаны Лукой з Тарнопаля, па тэксту вельмі падобны на кнігі Скарыны, прычым у гэтым спісе ёсць кнігі, якіх няма сярод яго знойдзеных друкаваных кніг.

Кнігі Скарыны ў XVI ст. былі добра вядомы ў Рускай дзяржаве. Яны змешчаны ў «Оглавлении книг», складзеным Сільвестрам Мядзведзевым, і ў спісе перад «Острожской библией» 1580 — 1581 гг. з дакладным указаннем імя выдаўца, месца і часу выдання.

Такім чынам, імкненне беларускага вучошча «послужити посполитому люду... книжками праці своєю» сустрэла шырокую падтрымку і водгук сярод славянскіх народаў.

Духавенства як каталіцкае, так і праваслаўнае сгаралася зрабіць усё, каб забылася імя Скарыны; яно наўмысна замоўчвала аб яго дзейнасці. Гэта з'яўляецца сведчаннем таго, што дзейнасць Скарыны не адпавядала іх інтарэсам. Многія кнігі беларускага першадрукара загінулі ў час разгулу каталіцкай рэакцыі ў Беларусі.

Няма сумнення, што агульная колькасць надрукаваных Скарыной кніг не абмяжоўваецца знойдзенымі да гэтага часу 25 кнігамі. Як ужо адзначалася, некаторыя кнігі бібліі, якія адсутнічалі сярод яго выданняў, былі

знойдзены ў рукапісных спісах сярод перапісаных тэкстаў наяўных кніг. Сам Скарына ў некаторых сваіх прадмовах указвае, што ён «выложил на русский язык» усе біблейскія кнігі ветхага і новага завета.

Безумоўна, цяжка дапусціць, што Скарына пасля 1526 г. зусім спыніў сваю выдавецкую дзейнасць. Вядома, што ў 1530 г. у яго ў Вільня існавала «прадпрыемства». Нажаль, больш позніх яго выданняў не знойдзена.

* * *

Дзейнасць Скарыны мела велізарнае значэнне для культурнага развіцця Беларусі. Ён адзін з першых кінуў выклік сярэднявечнай адсталасці і невуцтву, выступіў на барацьбу з ёй з новай зброяй—друкаванай кнігай.

Пры ўсёй абмежаванасці і скаванасці поглядаў Скарыны, абумоўленых самой эпохай, яго дзейнасць была глыбока прагрэсіўнай. І мы можам з поўным правам лічыць Скарыну першым актыўным дзеячом беларускай асветы. У кнігадрукарскай справе ён здолеў разгледзець найвялікшую зброю ў справе развіцця культуры і адукаванасці.

Скарына па сваёй шматбаковай адукаванасці, па шырокаму размаху сваёй дзейнасці, па сіле любові да радзімы, служэнню якой прысвяціў ён усё жыццё, па пастойлівасці і метапакіраванасці пры выкананні задач, служачых інтарэсам усяго парода, па актыўнаму выступленню супраць сярэднявечнай цемнаты можа быць пастаўлен у адзін рад з выдатнымі гуманістамі таго часу.

Беларускі народ высока ставіць дзейнасць свайго выдатнага сына і свята шануе яго памяць.

